

QO‘QON UNIVERSITETI XABARNOMASI

ILMIY-ELEKTRON JURNALI
9-SON

KOKAND UNIVERSITY | **2023**
HERALD | **VOLUME №9**

**QO‘QON
UNIVERSITETI
XABARNOMASI
9-SON**

**KOKAND
UNIVERSITY
HERALD
VOLUME 9**

**ВЕСТНИК
КОКАНДСКОГО
УНИВЕРСИТЕТ
ВЫПУСК 9**

9/2023

QO'QON UNIVERSITETI

XABARNOMASI

Ilmiy-elektron jurnali

Tahrir kengashi raisi:

G`.E.Zaxidov

Bosh muharrir:

Sh.R.Ruziyev

Tahrir kengashi mas'ul kotibi:

A.A.Yusupov

Sahifalovchi muharrir:

T.M.Umarov

Texnik muharrir:

D.Z.Solidjonov

Tahririyat hay'ati:

1. I.f.d., prof., S. G'ulomov (O'z.R. Fanlar Akademiyasi)
2. DSc., prof., Sh. I. Mustafakulov
3. DSc., Mark Rozenbaum (AQSH)
4. PhD., I. Bobojonov (IAMO, Germaniya)
5. PhD., N. Djanibekov (IAMO, Germaniya)
6. PhD., K. Akramov (IFPRI, AQSH)
7. PhD., N. Yusupov (Woosong University, J.Koreya)
8. DSc., D. Xosilova (University of Wyoming, AQSH)
9. I.f.d., prof., B. Salimov (TDIU)
10. I.f.d., prof., K. Axmedjanov (KIUT)
11. I.f.d., prof., N. Maxmudov (TDIU)
12. PhD., Sh. Aktamov (Singapur universiteti)
13. I.f.d., prof., U. Gafurov (TDIU)
14. I.f.d., prof., X. Qurbonov (TDIU)
15. F.f.n., dotsent D. Xodjayeva (QDPI)
16. I.f.n., dotsent, N. Urmonov (TDIU)
17. F.f.d., prof., Sh. Shaxobidinova (ADU)
18. F.f.d., prof., M. Umarxodjayev (ADU)
19. I.f.n., dotsent, J. Qambarov (FarPI)
20. PhD, dotsent, D. Rustamov (ADU)
21. I.f.n., dotsent, A. Islamov (Qo'qon universiteti)
22. PhD., M.Najmiddinov (Qo'qon universiteti)

Qo'qon universiteti xabarnomasi

("Вестник Кокандского университета – Kokand University Herald") ilmiy-elektron jurnali Qo'qon universiteti Kengashining qaroriga asosan tashkil etilib, 2020-yil 10- oktabrda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan №1138 raqami bilan ro'yxatidan o'tkazilgan, shuningdek davlatlararo standartlar talabi asosida O'zbekiston Milliy kutubxonasidan jurnal uchun 2181-1695 ISSN-raqami olingan.

© "Kokand University" – 2023

Tahririyat manzili:

150100, Farg'ona viloyati, Qo'qon shahri, Turkiston ko'chasi, 28 a-uy, 1-xonadon

Mundarija:/Outline:

Iqtisodiyot / Economy			
1.	Sh.Ruziyev	O'zbekistonda smart turizmni zamonaviy prinsiplari asosida rivojlantirish va bunda xorij tajribasidan foydalanish	3-6
2.	Kh.Sabirov A.Akbarova	Strategy for the development of free economic zones in Uzbekistan	7-10
3.	K.Светлана O.Арзиқулов Г.Атамуратова	Методы управления кредитным портфелем коммерческих банков	11-16
4.	J.Bobanazarova L.Zulfikarova	Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning rivojlanishida yoshlarning kasbiy layoqatlarini shakllantirish	17-20
5.	K.Kurpayanidi	Institutional aspects and risks in the digital economy: ways to reduce uncertainty for economic agents	21-25
6.	A.Abduvoxidov X.Nazarov	Qishloq xo'jaligi tarmog'ini zamonaviy axborot texnologiyalari orqali raqamlashtirish va innovatsiyalarni jadallashtirish istiqbollari	26-30
7.	Sh.Rasulova	Oziq-ovqat sanoat korxonalarini faoliyatini boshqarish hamda korxonalar iqtisodiy samaradorligini oshirish yo'llari	31-34
8.	Kh.Sabirov A.Akbarova	Influence of the volume of industrial production in Uzbekistan on the import trend	35-40
9.	M.Turg'unov	Raqamli iqtisodiyot sharoitida oziq-ovqat sanoati korxonalarini faoliyatida zamonaviy boshqaruv istiqbollari	41-45
10.	K.Svetlana U.Gulmira	Tadbirkorlik faoliyatida motivatsiya modellarining xorijiy davlatlar tajribalarining ahamiyati	46-49
11.	Г.Хусанова	Худудлар саноатини комплекс-инновацион ривожлантириш модели (Наманган вилояти мисолида)	50-52
12.	T.Boburjon J.Mamasoliyev	Mamlakat yalpi ichki mahsulotiga soliq turlarining ta'siri	53-60
13.	A.Abdusamidov	A comprehensive analysis of the impact of globalization on auditing standards	61-63
14.	K.E. Grishin Y.Djabbarova	Features of printing production in modern conditions	64-67
15.	X.Gafurov S.Abdulhamidov	Mamlakat yalpi ichki mahsulotini rivojlantirishda kichik biznesni o'rni va duch kelishi mumkin bo'lgan muammolar tahlili	68-71
16.	A.Abdusamidov D.Xo'jamurodov	Moliyaviy texnologiyalar tarixi va rivojlanishi: O'zbekiston misolida	72-74
17.	D.To'xtamurodov	Erkin iqtisodiy zonalarni rivojlantirishni boshqarishning samaradorligi	75-78
18.	Н.Мукумова	Состояние, тенденции и особенности развития рынка услуг высшего образования в Узбекистане	79-84
19.	J.Turg'unov	Mamlakatimizda yashil iqtisodiyotni joriy etish holati va asosiy yo'nalishlari	85-87
20.	U.Mamadaliyev	Specific characteristics of tour operator activity management	88-90
21.	М.Усмонов	Актуальные вопросы достижения точки безубыточности на предприятиях	91-94
22.	Kh.Gafurov	Unraveling complexity: assessing the impact of real effective exchange rate on Uzbekistan's trade dynamics	95-98
23.	L.Yoqubov	Iqtisodiyotni rivojlantirishda investitsiyalarni jalb qilish mexanizmlari tahlili	99-101
24.	Z.Umarova	Iqtisodiy islohotlar sharoitida korxonalarni boshqarish	102-105
25.	O.Umarov Yo.Murodova	Sayyohlar uchun yovvoyi tabiat farovonligini oshirishda marketingdan foydalanish	106-108
26.	Sh.Saloxitdinov	Mehnat bozoriga oliy ta'lim muassasalari tomonidan bitiruvchilarni tayyorlashni tartibga solishning institutsional asoslari	109-112
27.	Sh.Rasulov	Mehnat resurslarining iqtisodiyot tarmoqlari bo'yicha bandligining joriy holati tahlili	113-116
28.	G.Melibaeva	An overview of the function of human resource management in employee performance and motivation	117-121
29.	M.Gulomkodiroya	An overview of green banking practices in Uzbekistan	121-125
30.	M.Tojiyeva	Kichik biznesni rivojlantirishning mamlakat ijtimoiy- iqtisodiy hayotidagi ahamiyati	126-130
31.	Sh.Po'latov Sh.Musabekov	The study of value-added tax: knowledge from the eu vat experience and Uzbekistan's vat system	131-135
32.	M.Sultonov	Fond bozori va unda tijorat banklarining tutgan o'rni	136-139

33.	Sh.Po'latov	O'zbekiston respublikasida qo'shilgan qiymat solig'i va aylanmadan olinadigan soliq to'lovchilarini bir-biridan farqli jihatlarini baholash	140-143
34.	A.Baxromov	Increasing the economic efficiency of textile industry enterprises through digital technologies	144-146
35.	H.Rasulov	Siyosiy mojarolarning turizmga ta'siri	147-150
36.	D.Mamayusupova	Turizm sohasida davlat-xususiy sherikligi ishtirokchilarining o'zaro hamkorligi samaradorligini oshirish	151-153
Pedagogika / Pedagogy			
37.	M.Ganiyeva D.Ergasheva	Unlocking knowledge: key pedagogical aspects of the study of philology	154-158
38.	Sh.Jumanova A.Abdullayev M.Odilova	O'zbekistonda pisa testi natijalari va boshlang'ich ta'lim o'quvchilarini bu testga tayyorlash istiqbollari	159-162
39.	M.Temirova	Mustaqillik yillarida O'zbekistonda ichki ishlar profilaktikasi inspektorlari faoliyatini tashkil etishning huquqiy asoslarini mustahkamlanishi	163-165
40.	G.Sanginova	Erta bolalik ta'limini qo'llab-quvvatlashda oilalarning roli	166-169
41.	N.Valiyeva	Boshlang'ich sinf o'quvchilarida matematik kompetensiyasini rivojlantirish yo'llari	170-173
42.	V.Abdullaeva	Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilig" asarining o'rganilishi hamda asardagi somatik frazeologik birliklarning qo'llanilishi	174-179
43.	S.Asilova	Tarbiyasi qiyin o'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirish masalalari	180-183
44.	Z.Eraliyeva D.Djo'rayeva	Bolalar tafakkurini rivojlantirishda ayrim didaktik o'yinlarning ahamiyati	184-186
45.	G.Komiljonova	Fanlararo bog'lanishlar asosida talabalarni bilim va ko'nikmalarini rivojlantirish	187-192
46.	Sh.Pardayev	O'quvchilarning individual o'quv natijalarini baholashga zamonaviy yondashuvlar	193-196
47.	A.Mirzakulov	IIV akademiyasi kursant qizlarini zamonaviy krossfit sport turi orqali jismoniy tayyorgarligini takomillashtirish	197-200
48.	F.Berdibekova	Akmeologik yondashuv asosida talabalarni kasbiy faoliyatga tayyorlashning pedagogik mexanizmlari	201-203
49.	H.Akbarova	Talim jarayonlarini raqamli texnologiyalar asosida samaradorligini oshirish (onlayn o'yinlar)	204-208
Filologiya / Philology			
50.	M.Mamatqulova	How does a person become multilingual?	209-2012
51.	M.Mamatqulova	Needs analysis as a main phase for designing english for specific purposes (esp) course	213-216
52.	L.Uzakova	O'zbek va ingliz tillarida to'y bilan bog'liq leksik birliklarning lingvokulturologik tadqiqi: o'zbek va ingliz tillarida to'y bilan bog'liq leksik vositalarning chog'ishtirma tadqiqi	217-221
53.	G.Xoldorova	Alisher Navoiy ijodida sakkokiy an'analari	222-224
54.	M.Парпиева	Актуальные вопросы изучения русского языка	225-227
Raqamli texnologiyalar / Digital technologies			
55.	C.Гулямов A.Шермухамедов Б.Шермухамедов	Применение искусственного интеллекта в образовании	228-232
56.	F.Mulaydinov D.Otajonova	Breaking language barriers: the future of english language teaching with ar/vr technology	233-236
57.	F.Mulaydinov A.Abdullayev M.Odilova	Ta'limda raqamli texnologiyalarning roli	237-240
58.	T.Azimova	Matematikani o'qitishda qiyosiy usullar va o'quv texnologiyalari	241-244
59.	Sh.Akhunova	Concerns regarding the use of foreign experience and the significance of using digital technologies to boost the tourism network's competitiveness	245-249
60.	B.Akramov	Fizika fanini o'qitishda zamonaviy texnikalardan foydalanish va zamonaviy texnik qurilmalarni amaliy o'rganish	250-253

ALISHER NAVOIY IJODIDA SAKKOKIY AN'ANALARI

Xoldorova Gulnoza Husniddinovna

Farg'ona davlat universiteti tayanch doktoranti

gulnozaholdarova7@gmail.com

99 978 05 22

MAQOLA HAQIDA

Qabul qilindi: 24-dekabr 2023-yil

Tasdiqlandi: 26-dekabr 2023-yil

Jurnal soni: 9

Maqola raqami: 53

DOI: <https://doi.org/10.54613/ku.v9i9.878>

KALIT SO'ZLAR/ Ключевые слова/ keywords

O'zbek mumtoz adabiyoti, adabiy ta'sir, poetik tafakkur, an'ana va yangilik, qasida, madh qasida, vasf qasida, hamd va na't, turkigo'y adiblar

ANNOTATSIYA

Maqolada Alisher Navoiy ijodining turkiy zaminlari haqida so'z yuritilgan. Xususan, adibning "Farhod va Shirin" dostoni va Sakkokiy ijodi orasidagi umumiy jihatlar yoritilgan. Fikrlar har ikki ijodkor asarlaridagi baytlar bilan izohlab berilgan. Maqolada g'arbda haligacha hukm surayotgan "turkiy adabiyot to'la qimmatga ega emas", Alisher Navoiy fors adabiyotining tarjimoni edi" qabilidagi qarashlarga javob tarzida Navoiy ijodining turkiy ildizlari mavjudligini asoslash maqsad qilib olingan va buning uchun turkiy adabiyotdagi Navoiygacha mavjud tasvirlar baytlar asosida dalillab berilgan. Ayniqsa, Alisher Navoiy ijodi turkiy xalqlar adabiyotining ma'naviy sarchashmalari bilan uzviy aloqadorligi va ayni damda uning mahsuli ekanligi qayta-qayta ta'kidlangan.

Kirish. Adabiy jarayon juda murakkab hodisalar silsilasidan iborat bo'lib, uni harakatlantiruvchi asosiy tayanchlardan biri adabiy ta'sir masalasidir. Adabiy ta'sir har bir ijodkorning poetik dunyosida namoyon bo'ladigan va ayni vaqtda ijodkorning salohiyatini belgilaydigan mezonlardan biri hamdir. Sharq mumtoz dunyosida ijodkorlar uchun badiiy salohiyatni belgilovchi omil "Nima haqida yozish emas, balki qanday yozish" edi. Syujet, voqelik, qahramonlar, ayrim badiiy detallar umumiy bo'lishi mumkin, chunki an'anaviylik nuqtayi nazaridan buning bo'lishi tabiiy holat, ammo mavzu va g'oyaga individual yondashuv, konfliktga shaxsiy munosabat har bir ijodkor poetik tafakkurining o'ziga xosligini ko'rsatuvchi belgi edi.

Alisher Navoiyning o'zbek va tojik tilida yaratgan ulkan merosi nafaqat umumturkiy, balki umumbashar badiiyat dunyosiga qo'shilgan betakror fenomen hisoblanadi. Uning asarlari turkiy, forsiy, arabiy adabiyotning uyg'unligidagi ijod namunalari bo'lsa ham, adib ijodida o'ziga xos poetik did, poetik tasvirning irfoniyligini, timsoliy, ramziy ma'nolarining zamini turkiy adabiyotidir.

Bir vaqtlar G'arbda hukm surgan "turkiy adabiyot to'la qimmatga ega emas, forsiy adabiyotning takrori" (Xolliyeva, 2023) kabi qarashlar Navoiy asarlariga bir tomonlama yondashuv va ayni damda, mumtoz adabiyotimizdagi an'anaviylik tamoyilini to'liq anglamaslikdan kelib chiqqan. Aslida Alisher Navoiy mavjud an'analarga yuksak muhabbat bilan qaragan bo'lib, bevosita ularni davom ettirdi, ayni damda mavjud poetik an'analarni o'ziga xos tarzda takomillashtirishga ham erisha olganligini alohida ta'kidlash lozim.

Ijodkorning poetik tafakkuri u yozgan asarning o'qishligini, jozibadorligini ta'minlovchi eng muhim omillardan biridir. Navoiy dahosi haqida gapirganimizda mukammal adabiy shaxsiyat egasi ekanligini qayta-qayta ta'kidlab o'tish o'rinli. Ma'lum bir yozuvchining badiiy-estetik tafakkuri poetik tasvir, o'z intellektual tafakkuri, davr g'oyalari g'oyat yondashuv bilan bevosita bog'liq. Alisher Navoiy ijodi sarhadisiz chaman, ammo u cho'lda bitgan chaman emas. Ungacha ham turkiy adabiyotimizda "gul"lar bor edi. XV asr o'zbek mumtoz adabiyoti tarixidagi eng muhim davrlardan biri bo'lib, turkiy mumtoz adabiyot uchun tamal toshini qo'yan ijodkorlar shu davr bag'rida ulg'aydilar. Shunday ijodkorlardan biri Sakkokiydir. Sakkokiy o'zbek adabiyotida go'zal g'azallari bilan birgalikda, ayniqsa, qasidanavis ijodkor sifatida mashhur.

Adabiyotlar tahlili. Alisher Navoiy «Majolisun-nafoisi» asarida Mavlono Lutfiy va Sakkokiy haqida shunday yozadi: «Mavlono Sakkokiy Movarounnahrdir. Samarqand ahli anga ko'p mu'taqidur va bag'oyat ta'rifin qilurlar. Ammo faqir Samarqandda erkanda mu'arriflardin har necha tafahhus qildimkim, aning natoyiji tab'idin biror nima anglayin, ta'rif qilg'onlaricha nima zohir bo'lmadi. Barchadin qolsalar so'zlari budurkim, Mavlono Lutfiyning barcha she'rlari aningdurkim, o'g'urlab, o'z otig'a qilibdur. Ul yerlarda bu nav' o'xshashi yo'q, mazasiz muqorabalar gohi voqe' bo'lur. Bore ba'zisi ta'rif qilibkim o'qurlar ma matla'ni anga isnod qilurlarkim:

*Ne nozu bu ne shevadur, ey jodu ko'zluk sho'x-shang,
Kabki dariy toyusda yo'q, albatta, bu raftoru rang.* (Navoiy, 1989)

(Mavlono Sakkokiy Movarounnahrdir. Samarqandliklar unga e'tiqodli va yuksak baho bilan ta'rifini qilishadi. Ammo faqir (Navoiy)

Samarqanddaligimda ta'rif qiluvchilardan surishtirdimki, uning natijasidan biror nima anglayin deb, ta'rif qilganlaricha biror nima zohir bo'lmadi. So'zlari shuki, Mavlono Lutfiyning barcha she'rlari uningdirkim (Sakkokiy) o'g'irlab, (Lutfiy) o'z nomiga qilibdi. U yerlarda bunday o'xshashi yo'q mazasiz bahslar gohida bo'lib turadi...» (Hasanova, 2020)

Navoiy qayd etib o'tgan va "mazasiz bahslar" deb baholagan bu holat ham bizningcha, an'anaviy tasvirlar, tashbihlarni mohiyatan to'liq anglamaslikdan kelib chiqqanligi aniq.

XV asr she'riyatini o'zining xalqchilligi bilan ham ahamiyatlidir. Bu davrning ulkan adiblari turkiy she'riyatning turfa shakllaridan mohirona foydalanishgan, ya'ni Alisher Navoiy ijodigacha ham o'zbek shoirlari xalq og'zaki she'riyatini va aruz orqali paydo bo'lgan rang-barang janrlardan foydalanganlar. Ko'pgina tadqiqotlarda bu davrda yashagan ijodkorlarning Alisher Navoiy ijodiga ta'siri lirik janrlar qiyosida o'rganilgan. Masalan, ma'lum shoir ijodi bilan Navoiy g'azaliyoti, ruboiyoti solishtirilganiga juda ko'p guvoh bo'lganmiz. Bu o'rinda alohida ta'kidlash o'rinli, qasida janri, aynan Sakkokiy qasidalarini va "Xamsa" dostonlarining ayrim qismlarida umumiylik mavjud. Bu esa masalaning haligacha tadqiq etilmagan tomonidir. Garchi Navoiy "Majolis un-nafoisi"dagi qaydlardan tashqari "Badoye ul-bidoya" debochasida ham Sakkokiy mavzusiga qaytgan bo'lsa ham, "uyg'ur iborati fusahosindin va turkiy alfozining bulag'osindin Mavlono Sakkokiy va Lutfiylarkim, birining shirin bayotining ishtihori Turkistonda beg'oyat va birining latif g'azaliyotining intihori Iroq va Xurosonda benihoyatdurur va devonlari mavjud bo'lg'ay" (Navoiy, 1987) uning qasidalarini haqida ma'lumot bermagan.

Adabiyotshunoslikda turkiy qasidachilik an'anasi bilan Mavlono Sakkokiyning nomi yonma-yon tilga olinadi. Chunki shoir eng go'zal va ko'p qasidalar yaratganligi bilan mashhurdir. Sakkokiy XV asr qasidago'y shoirlar ichida eng ko'p qasidasi bizgacha yetib kelgan shoir bo'lib, Navoiy negadir shoirning qasidachilikdagi o'rini yoki qasidalarini haqida hech narsa demagan. Bu holatni o'sha davrda sodda "turkona" turkiy qasidalar yuksak badiiylikda yozilgan forsiy qasidalarining soyasida qolgan deb baholash mumkinmikan? Chunki Navoiy o'ziga ustoz deb bilgan, har bir baytidan xabardor bo'lgan Lutfiyning 4ta turkiy madh qasidasi bor ekanligi to'g'risida ham biror narsa yozib qoldirmagan. (Hasanova, 2017)

Bu o'rinda "soyasida qolib ketgan" iborasi biroz kinoya uslubida berilgan bo'lsa ajab emas. Chunki shu fikr egasi Sakkokiy qasidalarining naqadar mukammal va badiiy jihatdan pishiq ekanligini asoslab beruvchi tadqiqodlar yaratgan.

Bizningcha, Navoiyning bu masala haqida gapirmaganligining ham o'ziga yarasha omillari mavjud. Birinchidan, Alisher Navoiy qalamga olgan mavzular shu qadar keng va rang-barangki, ulug' adib nazarda qochirgan masalalar bo'lganligi tabiiy hol. Ikkinchidan, Sayroniy nisbasi ham Sakkokiyga daxldorligini hisobga olsak, Sakkokiy hayotining ham bir xilda kechmaganligi guvohi bo'lamiz. O'sha davrda devonlarning kam nusxada bo'lganligini hisobga olsak, balki Navoiy adibning faqat g'azallaridagina boxabar bo'lgandir. Chunki Gadoiyning Shohrux nabirasi (qizining o'g'li) Halil Sultonga bag'ishlangan tugallanmagan qasidasi bor ekanligini Navoiy eslatib o'tadi. (Navoiy, 1989)

Demak, Navoiy Sakkokiyning g'azallaridagina xabardor degan fikr o'riniroq. Sakkokiyning mahoratli adib ekanligini dalilovchi va adib ijodi haqidagi ma'lumotlarni boyituvchi boshqa qimmatli manbalar ham mavjud. Shayx Ahmad Taroziyning "Funun ul-balog'a" asarida, Yaqiniyning "O'q va Yoy" munozarasida Sakkokiyni ijodi haqida ham alohida to'xtalinki, bu Sakkokiyning ijodi o'z davrida anchagina mashhur ekanligini dalillaydi.

Yuqorida Sakkokiyning qasidalarini va "Xamsa" dostonlarining ayrim qismlari o'rtasida yaqqol seziluvchi ayrim baytlar borligi xususida fikr lagandik. An'anaviylik zahirida bunday o'xshashlik tabiiy. Ayniqsa, "Xamsa" dostonlarining an'anaviy hamd va na't qismlari hamda Sakkokiyning na't va hamd qasidalarini o'rtasidagi poetik tasvirlar orasidagi aloqadorlik ikki buyuk adib dunyoqarashlarining uyg'unligidan, har ikki adibda ham turkona badiiy silsila davom etayotganining guvohi bo'lamiz. Jumladan, Sakkokiyning hamd qasidasi shunday boshlanadi:

*Yo'qtin ikki duniyoni bor etkuchi, ul Bir-u bor,
O'zni yo'q etmak bila oshiqilarig'a iftixor.* (Sakkokiyn,2017)

Qasida janrining talablariga ko'ra baytlarda Ollahning barcha sifatlarini yuksak badiiylik bilan yoritib beriladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur maqolada qiyosiy va avtobiografik usullarga murojaat etildi. Ba'zan fikr-mulohaza bildirishda analitik tamoyilga amal qilinib, faqat badiiy asar tahlil qilinmay, nazariy xulosalar, fikrlar bilan boyitildi.

"Xamsa" dostonlarining barchasi an'anaviy hamd va na't bilan boshlanadi. To'g'ri bu boshlanmalar qasidalar emas, balki sharq mumtoz dostonlaridagi talab etiladigan an'anaviy boshlanmalar, ammo biz tahlilga tortmoqchi masala Sakkokiyni qasidalaridagi badiiy o'xshatishlar, poetik dalillar, ba'zida tasvirlar ham "Xamsa" dostonlarining boshlanmasi uchun ham umumiylik kasb etadi. Mazkur maqolada biz Sakkokiyni qasidalarini bilan "Farhod va Shirin" dostonidagi ayrim o'xshashliklar haqida to'xtalib o'tamiz. Avvalo, "Farhod va Shirin" dostonida ikkita hamd bor. Birinchi hamdda Navoiy Yaratuvchining qudratini ta'riflab, uning irodasi bilan qalamga olmoqchi bo'lgan g'oyaviy niyati haqida so'z yuritir ekan, birinchi misrani arabcha kalmia bilan boshlaydi. (Sirojiddinov, 2019)

Ikkinchi hamdda dostonning umumiy mazmunini muxtasar bayon etib berib, ishqni xazinaga aylantirgan Allohni madh etadi. Navoiy bu bobda "Farhod va Shirin" dostonining umumiy mavzu, mundariyasi bilan birga undagi asosiy qahramonlarni ham o'qiguvchiga tanishtirib o'tadi.

*"Farhod va Shirin" dostonining I bobida Navoiy
Takallum ahlig'a sarmoya ayla,
Ne dur nazm etsalar piroya ayla* (Navoiy, 2006)

ya'ni "So'z ahlilrig'a uni sarmoya qil; qanday gavhar nazm qilmoqchi bo'lsalar, unga zeb-ziyarat qilgin", – deya shavq dostonini ko'z ichidagi yoshdek asrashini so'raydi. Mazkur dostonni hamd va na't qismlarida aynan Sakkokiyning hamd va na't qasidasida qo'llanilgan tasvirlar, tasavvurlar umumiylikni ko'rishimiz mumkin.

Sakkokiyning madh qasidasida:
*Yo iloho! Mustafao haqqi-yu meroji haqi,
Ham ularning haqqim, xizmatda erdi to'rt yor.* (Sakkokiyn,2017)

baytini uchratamiz.
"Shavq dostoni"ning V bobida

*Ilohiy, bu nubuvvat toji haqqi,
Aning bu sur'ati me'roji haqqi* (Navoiy, 2006) misralarida mazmuniy

uyg'unlik mavjud. E'tibor bilan qaralsa, Alisher Navoiyda bu bayt asarning "Me'roj tuni tasvirlangan" V bobda keltiriladi. Keyingi boblarda Navoiy Payg'ambarimizda aks ettirgan fazilatlarini Farhod va Shirinda ham mujassam ekanligini tasvirlaydi. Ya'ni komillik haqidagi qarashlar doston syujetida tadriijiy rivojlanib boraveradi. Masalaning ahamiyati ham shundaki, Sakkokiyning madh qasidasida keltirilgan bu misralar komillikning timsollari haqida. Bu o'rinda avval me'roj vositasida Payg'ambarimizga, keyin esa choryorlarga ishora qilinib, komillik sifatlarini nazarda tutilayotganligi ham o'zaro aloqadorlik kasb etadi. Navoiyning komil inson haqidagi qarashlari ham o'ziga xoslik kasb etib, bu jihatning zamini ham turkiy adabiyotga borib taqaladi. (Xoldorova, 2023)

Natijalar va muhokama. Yuqoridagi har ikkala bayt ham Rasululloh vasfiga bag'ishlangan. Shu bilan birga Payg'ambar sifatlarini tavsiflash bilan birga Ollahdan avf so'rash ilinji bor. Har ikkala asardagi bu baytlardan keyin avf so'rash bilan bog'liq baytlar keladi. To'g'ri bu an'ana Navoiy xamsanavis salafilarida ham mavjud edi. Lekin bu o'rinda biz mazkur yondashuvning turkiy adabiyotda ham mavjud ekanligiga urg'u bermog'chimiz.

"Farhod va Shirin" dostonining IV bobi debochasini keltiramiz. "Ul quyosh ruxsori vasfidakim, tun kabi gisu quyoshig'a soya soldi va "Vash shams" bila "Val layl" surasini aning yuz quyoshi bila zulfi tuniga o'xshatilg'onidin har biri bir biyik poya oldi..." (Navoiy,2006)

"Vash- shams" Qur'oni Karimning 91- "Val-layl" Qur'oni Karimning 92-surasi. Shams surasi "quyosh va uning ziyosi bilan qasam"... Layl surasi "qoplab kelayotgan tun bilan qasam"... (Shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf, 2021) deya boshlanadi. Bob boshlanmasida Navoiy iqtibos san'ati vositasida Kalomullohdagi suralarga ishora qilibgina qolmay, Payg'ambarimizning quyosh kabi nurli yuzlari vasfiga kirishadi hamda kecha tunning qarolik ma'nosini zulflariga tashbih etadi. Bu kabi badiiy tasviriy vositalarni mumtoz adabiyotda qo'llash, ayni shu holatida qo'llash, Sakkokiyni ijodida ham mavjud. Bu tasvirni biz Sakkokiyning Mirzo Ulug'bekka bag'ishlangan qasidasida uchratamiz.

*Kun-u tun ro'yu mo'yingdin o'qubon "Vaz-zuho", "Val-layl",
Qachon chehrangnikim ko'r'di, qiroat qildi "To ho"ni* (Sakkokiyn,2017)

Sakkokiyni mazkur baytda ilmi bade'ning yuksak bilimdoni ekanligini namoyon qiladi. Tanosib, iqtibos, tazod san'atlari vositasida Sakkokiyni Ulug'bekka qarata "Kun hamda tun yuzing va sochlaringdan shu suralarni o'qimoqda" deydi. Vaz-zuho surasi "choshgoh vaqtiga qasam" deya boshlanib, kunning eng yorug' qismi Muhammad (s.a.v)ning muborak yuzlariga, "Val-layl" surasining boshlanmasidagi kecha sochlariga tashbih qilinishini hisobga olsak, Sakkokiyni Qur'oni Karimdagi o'xshatish va tasvirlarni badiiy adabiyotga mohirona ko'chira olganligining guvohi bo'lamiz. Yana bir qiziq holat: Sakkokiyni nega aynan bu o'rinda "To ho" surasiga ishora qilgan? Bizningcha, bu faqat qofiya talabi bilangina sodir bo'lmagan. Bu Sakkokiyni irfoni bilimlarining tajassumi va talabi o'laroq qog'ozda zohir bo'lgan. "To ho" surasi "Qur'oni Karim"dagi katta suralardan biri, Makkada nozil bo'lgan 135 oyatdan iborat. 23-oyatda "Senga buyuk mo'jizalarimizni ko'rsatish uchun (shunday qildik)" deya nozil bo'lgan. Sakkokiyni Mirzo Ulug'bek ham samo ilmi mo'jizalariga oshufta ekanligiga urg'u bermog'chidek go'yo. Mirzo Ulug'bekning naqadar ilmparvar hukmdor ekanligiga tarix guvoh. Aynan "To ho" surasining 114-oyatida "Robbin, ilmimni ziyoda qilgin" deya nozil etilishi va Sakkokiyni shu suraga ishora qilishiga bir necha sabablari bor. Mirzo Ulug'bek osmon ilmining bilimdoni ekanligiga ishoralarni mohirona singdirib yuborgan bu kabi ijodkorlar Navoiyni ijodiy tafakkurining boyishiga bevosita daxldor bo'lganligini sezmaslik mumkin emas.

Turkiy adabiyotda mavjud bo'lgan bunday tasvir usuli esa nafaqat Navoiyni, balki boshqa turkigo'y adiblar ijodida ham bo'y ko'rsatgan. Sakkokiyning "Na'ti Nabiy sallolohi alayhi vassallam" qasidasida *Barmoqing qilsa ishorat ikki bo'lur ko'kda oy,
Bir ovuch tuproqni sochsang, tortar a'doning ko'zin* baytida Payg'ambarimiz bilan Abu jahl oralaridagi Oy bilan bog'liq mojaroga ishora qilinmoqda.

*Ilk tig'inki tortib fil-ishora,
Qamar qalqonin aylab ikki pora.
Bo'lub qursi mahi tabonni ikki,
Kishi andoqki bo'lg'ay nonni ikki*

Sakkokiyni va Navoiyni yuqoridagi baytlarda bitta voqeaga ishora qilmoqda va ikki adib ham asarlarining na't qismida bu ishoradan mohirona foydalana olishgan. Alisher Navoiyni "tig'dek barmoqlari bilan ishora qilib, porloq oy qalqonini ikki bo'lak eta oldi-ku! Oy kulchasi – to'lin oyni bitta nonni ikkiga bo'lib sindirgandek ikki bo'lakka bo'la oldi" tasvirini Sakkokiynidan olgan deb da'vo qilmaymiz. Bu tasvirning manbasi, asosi barchamizga ma'lum. Qur'oni Karimdagi mazkur voqe'lik nafaqat muqoyasa qilayotganimiz ikki adib, balki butun umumislom adabiyotida ko'rinishi tabiiy hol. Biz mazkur davrdagi badiiy dunyoqarash, qarashlardagi mushtaraklikka e'tibor qaratmog'chimiz.

"Xamsa" dostonlarining har birida Navoiyni shoh va shahzodalar vasfiga ham o'rin beradi. "Farhod va Shirin" dostonining 53-bobi sulton zodai olam Abulvaforis Shohg'arib Bahodir madhiga bag'ishlangan bo'lib, Navoiyning odil shoh haqidagi qarashlarining bir qismi namoyon bo'lgan. Navoiyni shahzodada bo'lishi shart bo'lgan hislarlarning ko'pchiligini tilak sifatida Abulvaforis madhida keltirib o'tadi. Dastlabki 16 baytda buyuk adib sulton zodani madh etadi. Keyingi baytdan boshlab Navoiyni yirik davlat arbobi va donishmand inson qiyofasida pand-nasihat uqtirayotgandek go'yo.

*Quyoshliq istasang kabi kamol et,
Kamol ar kasb etarsan, bemalol et.* (Navoiyn, 2006)

Bu bayt bilan keyingi yetti bayt Alisher Navoiyning ilm olish bilan bog'liq qarashlarini o'rganishda juda katta ahamiyatga ega. Buyuk adib bilimni insonlik mohiyati, hattoki Payg'ambarimizga munosib ummat bo'lishlikning muhim sharti deb ham baholaydi. Madh davomida shohlik uchun yana bir muhim jihat ogohlik haqida juda teran fikrlar mavjud.

*Erursan shoh – agar ogohsen sen,
Agar ogohsen sen – shohsen sen.*

Navoiyni ayni shu bobda Temurbeklar naslidan chiqqan ilmparvar hukmdor Mirzo Ulug'bek haqida yozib, bilim bilan bezangan bu shohni "Ki, olam ko'rmadi sulton aningdek" deya juda yuqori baho beradi.

Uning “Zijji Ko’ragoniy” asariga esa “jahon ichra yana bir osmon” deya ta’rif berib, bu ta’rifni asosli dalilaydi ham.

*Qiyomatg’acha degincha ahli ayyom,
Yozorlar oning ahkomidin ahkom,*

ya’ni Qiyomat qoyim bo’lgunga qadar dunyodagi odamlar uning chiqargan xulosalaridan xulosalar yozadilar.[Navoiy,2006]

Yuqorida Sakkokiy nega aynan “To ho” surasi qiroatini tun-kun sening yuzingga qarab qiroat qiladi tasvirining mohiyatini anglagandekmiz. Xuddi Alisher Navoiy Sulton Ulug’bek madhiga kirishganida aynan o’sha ikki baytni sharhlagandek tasavvur qoldirmoqda. Yana “yo Robbiy, Ilmimni ziyoda qilgaysen” oyati beixtiyor Ulug’bek tilidan ham, Navoiy shuuridan ham o’tgandek bo’ladi.

Shuning uchun ham Sakkokiy

*Salotin dunyoda ko’p keldi-yu kechti, seningdek bir
Falakning gar tili bo’lsa, ayutsinkim, qachon keldi misralarini* bitgan. Bu baytlar Navoiyning “*Temurbek naslidin sulton Ulug’bek, Ki, olam ko’rmadi sulton aningdek*” misralari bilan juda hamohang. Ya’ni har ikkala adib ijodida Mirzo Ulug’bek tasviri umumiylik kasb etadi: bunday shoh dunyoda yagona, falak va olam bilan bog’liq bo’lgan bu mubolag’aviy o’xshashlar faqatgina bir fikrning isboti uchun xizmat qilyapti.

Sakkokiy shuning uchun ham No’shiravoni odildan-da odil bo’lgan shoh xizmatiga belni belbog’ bilan bog’lab emas, balki “*Belin joni bilan bog’lab, bu xidmadga ravon keldi*”(Sakkokiy,2017)

Bu kabi o’xshash tasvirlar va muayyan masalaga munosabat masalasini quyidagi jadvalda ifodalashga jazm etdik.

1-jadval

№	Mavzu, masala	Sakkokiy ijodida	Alisher Navoiyning “Farhod va Shirin” dostonida
1	Asar boshlanmasida Yaratganga munosabat	Yo’qtin ikki dunyoni bor etkuchi, ul Bir-u bor, O’zni yo’q etmak bila oshiqclarig’a iftixor. (madh shaklida)	Bihamdik fath avbob ul-maoni, Nasib et ko’nglima fath o’lmak oni (umidlarga yetishishga tilak shaklida)
2	Me’rojga ishora	Yo iloho! Mustafo haqqi-yu meroji haqi, Ham ularning haqqikim, xizmatda erdi to’rt yor.	Ilohiy, bu nubuvvat toji haqqi, Aning bu sur’ati me’roji haqqi
3	“Shams” va “Layl” suralariga munosabat	Kun-u tun ro’y-u mo’yingdin o’qubon “Vaz-zuho”, “Val-layl”, Qachon chehrangnikim ko’rdi, qiroat qildi “To ho”ni	“Vash shams” bila “Val layl” surasini aning yuz quyoshi bila zulfi tuniga o’xshatilg’onidin har biri bir biyik poya oldi...”
4	Oy bilan bog’liq tasvir	Barmoqing qilsa ishorat ikki bo’lur ko’kda oy, Bir ovuch tuproqni sochsang, tortar a’doning ko’zin	Ilik tig’inki tortib fil-ishora, Qamar qalqonin aylab ikki pora.
5	Mirzo Ulug’bekka munosabat	Salotin dunyoda ko’p keldi-yu kechti, seningdek bir, Falakning gar tili bo’lsa, ayutsinkim, qachon keldi	Temurbek naslidin sulton Ulug’bek, Ki, olam ko’rmadi sulton aningdek

Xulosa va takliflar. Xulosa sifatida shuni aytish mumkinki, Alisher Navoiy ijodiga fors-tojik an’analar davomchisi yoki fors-tojik adabiyoti namunalari tarjimoni degan yondashuv mumtoz adabiyot talablarini to’liq anglamaslikdan kelib chiqqan bo’lib, Navoiy “Xamsa”sida qo’llagan tasvirlar, obrazlar XV asming 1-yarmida ijod etgan juda ko’p adiblar, xususan Sakkokiy ijodida ham qo’llangan. Barchamizga ma’lumki, “Xamsa” dostonlarining barchasi an’anaviy hamd va na’t bilan boshlangan. Turkiy dostonlar ham, turkiy devonlarga ham shu talab qo’yilgan. Misol uchun Navoiygacha yaratilgan turkiy tildagi dostonlarda “Qutadg’u bilig” va “Hibat ul-haqoyiq” dostonida ham ayni shu jihatni ko’ramiz. Devon tuzgan turkigo’y shoirlarning devonlaridagi dastlabki g’azallar ham hamd va na’t ruhida bo’lgan. Ajablanarlisi, Sakkokiydan bizgacha yetib kelgan qasidalar ichida ham hamd va na’t qasidalar mavjud. Demak, “Xamsa” dostonlari boshlanishidagi bu an’anaviylik faqatgina forsiyda yozilgan xamsanavislardan olingan an’ana emas, balki turkiy adabiyotda ham mavjud an’ana ekanligini ko’rsatib turibdi. Bu holat faqatgina xamsachilikda emas, balki shu davrda yaratilgan namunalarning barchasiga taalluqlidir.

Chunki Sharq adabiyoti ko’hna bir qozon, unda har bir san’atkor an’ana doirasida novatorlik qilgan. Bu ham Sharqning, umumturkiy

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Alisher Navoiy. Mukammal asarlar to’plami. 20 tomlik. Birinchi tom. T.:Fan,1987.B.14
2. Alisher Navoiy. Farhod va Shirin. T:G’afur G’ulom nomidagi nashriyat-matbaa ijodiy uyi, 2006. – B. 5-35.
3. Hasanova M.Mavlono Lutfiy she’riyati va davr adabiy muhiti muammolari //Ilmiy maqolalar to’plami, Samarqand, 2010.– B.84
4. Hasanova M.Mavlono Sakkokiy devoni.T.:Mumtoz so’z,2017.B.106-109
5. Mallyev N.O’zbek adabiyoti tarixi/[Matn]:Toshkent: Kafolat print company.2021.
6. Sirojiddinov Sh., Yusupova D., Davlatov O. Navoiyshunoslik/darslik.- T.: “Tamaddun”, 2019.
7. Sakkokiy. Devon. T: Mumtoz so’z,2017.B.109

adabiyotning bo’lagi bo’lishi bilan birga ayni damda, ijodkorning o’ziga xos aytimlari hamdir. (Sulaymonov va Xoldorova, 2023)

Sharq adabiyoti poetik topilmalarga juda boy bo’lgan. Bunday ifodaviy topilmalar asrlar davomida she’riyat mulkiga aylanib, ularga yangicha mazmun baxsh eta olish shoirning badiiy salohiyatini, iqtidorini belgilagan. Navoiy o’zi aytganidek, “Farhod va Shirin” dostonini Xusrav Dehlaviyga javob tarzida yozgan bo’lsa ham, aslida asarning ildizlari, o’zagi turkiy adabiyot bilan ham chambarchas bog’liq. Xususan, “Farhod va Shirin” dostonida turkiy adabiyotga vorisilik tamoyili yaqqol seziladi. Sakkokiy ijodi esa ana shu ma’nolar xazinasi ildizlaridan biridir.

Alisher Navoiy ijodi adabiyot olamida birdaniga shakllanib qolgan hodisa emas, balki ko’hna ildizlarga ega qadim turkiy adabiyotning ko’kka bo’y cho’zishidir. Bu ildizlardan biri, shubhasiz, XV asming birinchi yarmida ijod etgan Sakkokiy deb ayta olamiz. Navoiy ijodi turkiy chashmalardan oziqlangan va gullab-yashnagan. Navoiy “Xamsa”sida qo’llangan obraz, tasvir, yondashuv shakli Navoiydan avval ham mavjud edi, va albatta, uning ijodini turkigo’y salafining ta’siririz tasavvur etib bo’lmaydi.

8. Sirojiddinov Sh. Alisher Havoij manbalarning siyosiy-tipologik, tekstologik tahlili.Toshkent: «Akademnashr» 2011
9. Sulaymonov M., Xoldorova G. Navoiy ijodining turkiy ildizlari. “Muhabbatnoma” va “Farhod va Shirin”ning o’xshash jihatlari. //Ilm-fan,ta’lim va san’at integratsiyasi:istiqbolli rejalar” xalqaro ilmiy-nazariy konferensiya materiallari. Qozog’iston. Jumabek Teshenov nomidagi universitet, 2023.148-151-bet
10. Xolliyeva G. Yangi O’zbekiston gazetasi 2023-yil 3-fevral 23-son <http://innofound.uz/en/xabarlar/post/1137>
11. Xoldorova G. Navoiyning komil inson timsolini yaratish mahorati. Navoiyning komil inson timsolini yaratish mahorati //Journal of Research and innovations ISSN 2181-4058 11/2023 <https://doi.org/10.5281/zenodo.10225441>
12. Shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf “Qur’oni Karim va o’zbek tilidagi ma’nolar tarjimasi”.T: Hilol nashr – 2021,595